

ANNALES ZBORNÍK
MUSEI SLOVENSKEHO
NATIONALIS NÁRODNÉHO
SLOVACI MÚZEA

GEDENKSCHRIFT ZBORNÍK NA PAMIATKU
FÜR MAGDA PICHLEROVÁ MAGDY PICHLEROVEJ
STUDIEN ŠTÚDIE

ANNALES ZBORNÍK
MUSEI SLOVENSKEHO
NATIONALIS NÁRODNÉHO
SLOVACI MÚZEA

ARCHEOLÓGIA SUPPLEMENTUM 11

GEDENKSCHRIFT ZBORNÍK NA PAMIATKU
FÜR MAGDA PICHLEROVÁ MAGDY PICHLEROVEJ
STUDIEN ŠTÚDIE

Bratislava 2016

ANNALES MUSEI NATIONALIS SLOVACI
ZBORNÍK SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO MÚZEA

ARCHEOLÓGIA SUPPLEMENTUM 11 ŠTÚDIE

Redakčná rada/Editorial Board

PhDr. Juraj Bartík, PhD. (predseda/Chairman), Doc. PhDr. Gertrúda Březinová, CSc., Mgr. Radoslav Čambal,
PhDr. Beata Egyházy-Jurovská, PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD., Doc. PhDr. Matej Ruttkay, CSc., PhDr. Vladimír Turčan

Zostavovateľ/Edited by

Mgr. Igor Bazovský, PhD.

Preklad do nemeckého, anglického a slovenského jazyka/translation into English, German and Slovak languages:
REELS, s. r. o., Stephanie Staffen

Publikácia je recenzovaná/publication is reviewed

Za jazykovú úpravu príspevkov zodpovedajú autori/the Authors are responsible for their contributions

Tlač/Print: Varínska tlačiareň, Varín

Grafická úprava: Matúš Lányi, návrh obálky Mgr. Radoslav Čambal

Vydalo/Published by: Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum, Bratislava 2016

Náklad/Numbers of the copies: 350 kusov

© Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum/Slovak National Museum-Archaeological Museum 2016

ISBN 978-80-8060-383-0

PhDr. MAGDA PICHLEROVÁ, CSc.
16. 9. 1931 – 28. 10. 2014

OBSAH / INHALT

- 7 **Igor Bazovský/Beáta Egyházy-Jurovská**
Bibliografia prác Magdy Pichlerovej
Bibliographie von Magda Pichlerová
- 15 **Beáta Egyházy-Jurovská**
Spomienka na PhDr. Magdu Pichlerovú
Erinnerung an PhDr. Magda Pichlerová
- 17 **Susanne Stegmann-Rajtár**
Polstoročie od objavenia mohylníka v Dunajskej Lužnej-Nových Košariskách
Ein halbes Jahrhundert seit der Entdeckung der Grabhügel
in Dunajská Lužná-Nové Košariská
- 27 **Radoslav Čambal – Peter Milo – Igor Murín**
Geofyzikálny prieskum mohýl v Dunajskej Lužnej-Nových Košariskách
Geophysikalische Prospektion der Hügelgräber in Dunajská Lužná-Nové Košariská
- 35 **Zdeněk Farkaš – Miloš Gregor**
K otázke niektorých kamenných brúsených nástrojov z Bratislavy-Devína
Zur Frage einiger steinernen geschliffenen Werkzeuge aus Bratislava-Devín
- 45 **Juraj Bartík – Igor Bazovský – Pavol Jelínek – Alena Šefčáková**
Osídlenie Bratislavy-Rusoviec v staršej dobe bronzovej
Besiedlung von Bratislava-Rusovce während der älteren Bronzezeit
- 75 **Anita Kozubová**
Armringe aus Gräberfeldern der Vekerzug-Kultur in Chotín
Náramky z pohrebísk vekerzúgskej kultúry v Chotíne
- 103 **Miroslava Daňová**
Rímske prstene z Gerulaty (Nálezy z výskumov
L. Kraskovskej a M. Pichlerovej v novom svetle)
Römische Fingerringe aus Gerulata (Funde von den Grabungen
von L. Kraskovská und M. Pichlerová im neuen Licht)
- 119 **Tomáš Janek**
A New Insight into Problematic of Roman Building Terracota
von Bratislava-Rusovce
Nový pohľad na problematiku rímskej stavebnej keramiky
z Bratislavy-Rusoviec
- 125 **Jaroslava Schmidtová – Ludovít Mathédesz:** Nové nálezy jednotky piatej kohorty Lucensium
Neue Funde der Einheit der fünften Kohorte Lucensium
- 131 **Denes Gabler**
Terra sigillata in der römischen Siedlung Visegrád-Lepence
Terra sigillata z rímskeho sídliska Visegrád-Lepence

- 147 **Klára Kuzmová – Margaréta Musilová**
Terra sigillata v nálezových kontextoch z historického jadra Bratislavy (výskumy v rokoch 1986-1996)
Terra sigillata im Fundkontexten aus dem historischen Kern von Bratislava (Grabungen in den Jahren 1986-1996)
- 159 **Kristián Elschek**
Faléra Jupitera Ammona, plastika Sarapisa a ataša Siléna zo Slovenského Pomoravia
Jupiter Ammon Phalera, Sarapis Plastik und Silenos Attasche vom slowakischen Marchgebiet
- 167 **Ján Rajtár**
Olovená votívna plastika Merkúra z Hurbanova
Eine votive Bleistatueette des Merkur aus Hurbanovo
- 175 **Vladimír Turčan**
Poznámky k severnému predpoliu Gerulaty
Bemerkungen zum nördlichen Vorfeld von Gerulata
- 181 **Vladimír Varsík – Titus Kolník**
Prstene a náramky z Cíferu-Pácu
Fingerringe und Armringe aus Cífer-Pác

OLOVENÁ VOTÍVNA PLASTIKA MERKÚRA Z HURBANOVA¹

JÁN RAJTÁR

Keywords: lead figurine, Mercurius, Germanic settlement, South-western Slovakia

Abstract: Leaden votive figurine of Mercury from Hurbanovo. *The find of a leaden votive statue of Mercury comes from surface collections on the extensive Germanic settlement in Hurbanovo, just 14 km from the Roman border on the Danube. The flat, damaged statue, modelled on both sides, depicts the naked figure of a young man with preserved attributes: in his left hand, he holds a caduceus, he has a chlamys wound around his arm and a small wing on his curly-haired head. The cult of Mercury was widespread throughout the Empire, but particularly so in the Gallic and northern provinces. Bronze statues of him have also been found in a Germanic environment. Similar leader votive statues of various gods have appeared in several areas of the Roman Empire; they are relatively frequent in finds in Pannonia. Until today, the only two known moulds for casting leaden votive statues of Mercury come from nearby Brigetio. The find from Hurbanovo does not match it, but it is likely to have been made in one of the workshops on its territory. Overall, it can be dated to the 3rd century A.D. It may have entered the Germanic environment in various ways: either by being purchased directly in Brigetio, or by trade or exchange with soldiers or merchants who brought their goods here, or it might have been brought by a military veteran of Germanic origin. The small statuette also probably had a cult importance in this environment and can be considered as evidence of the penetration of Roman influence in the spiritual sphere and the religious ideas of the local Germanic population.*

Obr. 1. Hurbanovo. Olovená votívna plastika Merkúra (foto Peter Červeň).

Abb. 1. Eine votive Bleistatueette des Merkur aus Hurbanovo.

Na mnohých germánskych náleziskách na juhozápadnom Slovensku, najmä v kontaktnej zóne v blízkosti rímskych hraníc, sa pomerne často vyskytujú v značnom počte aj rôzne druhy predmetov rímskeho pôvodu (Hečková 1982; Hrnčiarik 2013; Kolníková 1972; Krekovič 1987; Kuzmová 1997; Kuzmová/Roth 1988). K takým náleziskám patrí aj rozsiahle germánske sídlisko, ktoré sa nachádza pri južnom okraji dnešného Hurbanova (okr. Komárno). Je známe od konca 80-tych a začiatku 90-tych rokov minulého storočia najmä z povrchových zberov (Ratimorská/Žundálek 1992, 99-100), ale aj z leteckých prieskumov (Hanzelyová/Kuzma/Rajtár 1995, 55) a záchranného výskumu (Rajtár 2004). Rozkladá sa na mierne vyvýšených terénnych vlnách, pieskových dunách, ktoré sa tiahnu južným smerom pozdĺž ľavého, východného brehu potoka, dnes regulovaného Hurbanovského kanála, v dĺžke okolo 1 km. Ležalo vo vzdialenosti približne 14 km severne od rímskeho kastela v Iži, situovanom na ľavom brehu Dunaja v predmestí Brigetia, a nachádzalo sa na komunikačnej trase smerujúcej pozdĺž starého toku rieky Žitavy a Nitry ďalej na sever do germánskeho vnútrozemia (Rajtár 2008, 177–178, obr. 3: 5; 7).

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu číslo 2/0150/15 grantovej agentúry VEGA a projektu APVV-14-0842.

Viacročné opakované systematické zbery, ktoré sa realizovali na rozsiahlej ploche náleziska aj s využitím detektoru kovov, priniesli veľké množstvo nálezového materiálu, podľa ktorého možno datovať tunajšie germánske osídlenie od konca 1. až do začiatku 5. storočia n. l. Okrem množstva črepov germánskej i rímsko-provinciálnej keramiky, vrátane viacerých zlomkov terry sigillaty, sa tu doposiaľ podarilo zozbierať aj početné kovové predmety, viac než 130 rímskych mincí, takmer rovnaké množstvo spôn a ďalšie pozoruhodné nálezy, ktoré svedčia o mimoriadnom význame tohto náleziska (Bukovič 2015; Kolníková 2002; Kuzmová 1997, 122; Rajtár 2002, 360-361, obr. 1: 2; Rajtár 2008, 177, obr. 6).

K výnimočným nálezom z týchto povrchových zberov patrí olovená figurálna votívna plastika Merkúra (obr. 1). Je to plochá, obojstranne modelovaná soška odliata z olova², zobrazujúca štíhlu postavu mladého nahého muža v postoji na zataženej pravej a mierne ohnutej ľavej nohe, dolná časť od lýtok s chodidlami je odlomená. Jej povrch je značne korodovaný a miestami poškodený, napriek tomu však zostala dostatočne zreteľná plytkým modelovaním naznačená muskulatúra tela, ako i niektoré ďalšie detaily. V ľavej, dole spustenej a mierne ohnutej ruke drží heroldskú palicu (*caduceus*) siahajúcu po plece, jej horná časť je odlomená. Na predlaktí má ovinutý plášť (*chlamys*) splyývajúci nadol pozdĺž tela až ku kolenu ľavej nohy. Na hlave spredu je badateľný len obrys poškodenej tváre lemovanej kaderami vlasov, vpravo hore je výčnelkom naznačené malé krídlo, druhé je odlomené. Kučeravé vlasy, muskulatúra i záhyby plášťa sú plasticky zvýraznené aj na zadnej strane. Pravá ruka je od ramena odlomená, spodná časť krku nalomená, s prasklinou, sčasti olámané a deformované sú i niektoré okraje. Zachovaná výška je 7,1 cm, maximálna hrúbka 0,4 cm, váha 24 g.

V polyteistickom náboženstve Rimanov patrila Merkúr k tradičným božstvám, kde bol od začiatku ochrancom obchodníkov, prinášajúcim im zisk, šťastie a blahobyt. Stotožnili ho s gréckym Hermom a preniesli na neho všetky jeho vlastnosti a atribúty. Bol poslom bohov, najmä Jupitera, ochraňoval stáda, cesty a pocestných, sprevádzal taktiež duše zomrelých do podsvetia, ale pripisovali mu mnohé ďalšie schopnosti. Bol však hlavne bohom obchodu a pre svoju ľstivosť aj podvodníkov a zlodějov. Jeho kult bol rozšírený po celom impériu, ale najmä v galských a severných provinciách. Zobrazovali ho najčastejšie ako nahého mladíka bez brady, spravidla s krídlami na obuvi, klobúku (*petasos*) alebo priamo na hlave, ktoré dokladali jeho schopnosť rýchlo prekonať veľké vzdialenosti. V ľavej ruke držal obvykle heroldskú palicu ovinutú dvoma hadmi (*caduceus*) ako symbol nositeľa dobrých správ, ale aj mieru, a v druhej niekedy ako symbol obchodu mešec s peniazmi (*marsupium*). Občas býval zobrazený aj so zvieratami – kohútom, capom alebo baranom, výnimočne aj s korytnačkou.

Práve podľa zachovaných atribútov – heroldskej palice a jedného krídla na hlave – možno vo figurálnej plastike z Hurbanova spoľahlivo identifikovať zobrazenie Merkúra (v pravej odlomenej ruke mohol držať i mešec). Podobné malé olovené, resp. cínové, ale najmä bronzové, ako aj hlinené sošky rôznych božstiev, larov, penátov, nýmfov, géniov a iných nadprirodzených a mytologických bytostí boli rozšírené na celom území Rímskej ríše. Súviseli bezprostredne s náboženskými predstavami a mnohorakými religióznymi praktikami i kultovými rituálmi, ktorými sa Rimania snažili získať náklonnosť, priazeň a podporu bohov. V každodennom živote v privátnej sfére sa na nich obracali s modlitbami a rôznymi obradmi a úkonmi, ale aj s obetami, ktoré pozostávali obvykle z bežného jedla, ako bolo ovocie, chlieb, víno, mlieko, koláče, bylinky, korenie apod., alebo i z vône kadidla. Tradičné rímske náboženstvo bolo založené na predstave podobnej zmluvnému vzťahu medzi smrteľníkmi a bohmi „*do ut des*“ (dám, aby si dal). Podľa toho sa zaväzovali božstvám sľubom, že ak sa naplnia ich prosby a očakávania, tak im venujú obetné dary (*votum*). Pri zvláštnych príležitostiach na získanie ich priazne im obetovali zvieratá a v prípade vyslyšanej prosby prinášali zasľúbené a ďakovné dary. Forma takýchto votívnych darov, ktoré umiestňovali na posvätných miestach, v chrámových okrskoch a svätyniach bola veľmi rozdielna. Závisela od zvyvaného božstva, účelu prosby, ale aj od majetnosti obetujúceho darcu. Často to boli malé oltáre, reliéfne tabuľky, figurálne sošky, ale aj mnohé iné predmety, ktoré sa najmä od polovice 2. a v 3. storočí vyrábali masovo v dielňach, snáď aj v blízkosti chrámov a svätýň, aby pokryli ich dopyt (Alexandrescu 2011, 63–64). Popri nákladnejších bronzových figurálnych soškách, ktoré slúžili aj pri domácich kultových praktikách a tvorili i súčasť larárií – domácich svätýň (Kaufmann-Heinimann 1998, 182–198), patrili k takýmto obetným darom dostupným širokým vrstvám obyvateľstva zrejme práve malé olovené alebo cínové³ votívne predmety, ktoré mali rôznu podobu. Popri figurálnych, obvykle plochých, obojstranne modelovaných, niekedy i výraznejšie trojrozmerných a sčasti dutých soškách jednotlivých božstiev (zriedkavejšie i zvierat) to boli častejšie ploché prelamované, zväčša len jednostranne modelované zobrazenia jednej, dvoch i troch ženských postáv, orámované aediculou a votívne predmety v podobe malých zrkadiel či kotúčovitých alebo prelamovaných kolesovitých tvarov rôznych variantov. Podľa toho sa i zhotovovali sčasti odlišným spôsobom. Jednostranne modelované votívne predmety sa odlievali v jednodielnych otvorených formách, pričom ich zadná strana zostávala plochá a hladká. Obojstranne modelované figurálne plastiky sa odlievali v dvojdielnych formách z kameňa, hliny, dreva, kovu, alebo iného materiálu, ktoré sa museli presne a pevne spojiť. Na spojoch vznikali pri odlievaní švy, ale i ploché výliatky, ktoré sa po vychladnutí odliatku odstránili. Pri plochých figurálnych soškách býva dutá iba ich spodná časť alebo len podstavec. Ani pri ich zhotovovaní sa však nemusela používať náročná technika odlievania do stratenej formy s voskovým modelom, ale do formy sa mohol vkladať ešte jeden diel. Týmto spôsobom bolo možné z jednej či niekoľkých foriem jednoducho zabezpečiť aj ich sériovú a masovú produkciu⁴. Viaceré doklady ich výroby z noricko-panónskeho priestoru poukazujú na to, že sa produkovali nielen priamo či v blízkosti svätýň, ale aj

2 Podľa röntgenovej fluorescečnej analýzy (ED-XRF), ktorú vyhotovil doc. RNDr. Ján Tirpák, CSc. z Gemologického ústavu Fakulty prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre analyzátorom DELTA CLASSIC+ dvomi bodovými meraniami na povrchu zadnej a jedným meraním na prednej strane plastiky bola odliata z olova (Pb 94,86–96,05 %), s prímiesou gália (Ga 3,07–3,89 %), wolfrámu (W 0,56–0,79), medi (Cu 0,32–0,45 %) a ďalších, len stopovo zastúpených prvkov (Fe, Sn, Zn).

3 Metalografické analýzy štyroch votívnych plastiek z Walpersbachu uskutočnené rastrovým elektronickým mikroskopom ukázali, že dve z nich boli zhotovené zo 100 % olova, jedna zo 100% cínu a jedna zo zliatiny s obsahom 91,46 % olova a 8,54 % cínu (Mehofer/Lang 2013).

4 Tento spôsob v pozmenenej tradícii a forme pretrval i v stredoveku a uplatňoval sa napríklad pri výrobe pútnických odznakov, sviatostiek a iných devocionálií (Hunka 2015; Spencer 2010).

v dielňach v okolí vojenských táborov a na civilných sídliskách. Pritom napríklad medzi 220 zhromaždenými olovenými votívnymi predmetmi z Carnunta sú zastúpené figurálne plastiky zobrazujúce samostatné božstvá (Venušu, Dianu, Isis-Fortúnu, Minervu, Jupitera, Merkúra, ale i zvieratá a vtáky - kohúta a holuba, ako ich atribúty) len v menšom počte (celkom 29 exemplárov). Prevažujú prelamované olovené votívy s ženskými postavami orámovanými aediculou, ale najmä predmety v podobe miniatúrnych zrkadiel či kotúčovitých tvarov (Holzner/Kremer 2012). Podobne je tomu aj na iných náleziskách nielen v Panónii (Benea 2008, 237–245, obr. 3–5; Buócz 1991, 22, obr. 14; 1998, 69–70; Buócz et al. 1992, obr. 21–29; Donevski 1975; Elefterescu 1995; Fitz 1957, 385, 396, tab. 76: 8; Kiss/Nyerges 2014; Sosztarits 1998; Thomas 1952; Zsidi 2000; k rozšíreniu olovených votívnych sošiek na území rímskeho impéria Pop-Lazić 2012, 151, Map I).

Dosiaľ jediné dve známe formy na odlievanie olovených votívnych sošiek Merkúra pochádzajú z Brigetia. Starším nálezom bez známeho kontextu je predná strana z dvojdielnej formy zhotovenej z mramoru. Je pozoruhodná i tým, že sú v nej vyhlbené negatívy dvoch božstiev, Merkúra a Abundantie, resp. Fortúny, takže ňou bolo možné odlievať osobitne dve odlišné votívne sošky (Bónis 1986, 304, obr. 1: 5). Druhá, taktiež predná strana dvojdielnej formy, sa našla v roku 2012 pri výskume metalurgickej dielne v priestore civilného mesta (Bartus 2014). Je vyhotovená z pálenej hliny a dosahuje rozmery 8,5 x 6 x 2,3 cm. Na všetkých stranách, okrem frontálnej časti, je plochá. Na pravej bočnej strane je zárezom vyznačená jedna horizontálna línia, na ľavej dve paralelné línie, ktoré zjavne slúžili na presné priloženie a spojenie dvoch dielov formy pri odlievaní. Do prednej strany formy bol pred jej vypálením obtlačený model sošky Merkúra (mohol byť z vosku, hliny, dreva ale i kovu). Jeho stvárnenie je podobné typu, ako na dávnejšie známej mramorovej forme, ale nie je zhodné. Zobrazuje Merkúra ako nahého mladého muža stojaceho na podstavci z dvoch plochých kruhových platní, so zaťaženou pravou a mierne ohnutou ľavou nohou, ale bez chodidiel. Na tele je len veľmi plocho naznačená muskulatúra brušných svalov, dvomi kruhovými výčnelkami sú zvýraznené prsné bradavky, tromi malými líniami genitálie. V pravej, v lakti ohnutej ruke drží *marsupium*, v ľavej, natiahnutej pozdĺž tela *caduceus* so štylizovanými krídlami po stranách palice. Pod hrdlom je nariasený *chlamys*, ktorý splyva z ľavého pleca pozdĺž tela. Tvár je okrúhla s výraznou bradou, plnými perami i lícami, širokým nosom, veľkými mandľovitými očami a obrvami. Na vrchole hlavy s krátkym účesom má nasadený okridlený *petasos*. D. Bartus hľadá možné vysvetlenie pre neobvyklé stvárnenie Merkúra bez chodidiel na tejto forme v tom, že pri zhotovovaní modelu asi došlo k jeho zlomeniu v dolnej časti. Kvôli tomu, aby sa nemusel zhotoviť nový model bol zrejme opravený tak, že k celej časti s telom pripojili podstavec. Tým vznikol model bez chodidiel, ktorý sa potom použil pri výrobe tejto formy. Uskutočnený experiment doložil, že v takejto forme bolo možné z ľahko taviteľného olova (teplota tavenia okolo 327°C) s použitím minimálneho množstva materiálu a nástrojov veľmi jednoducho a rýchlo odliat votívnu sošku. V dobre vybavenej dielni sa ich dalo vyrobiť za deň i niekoľko desiatok, takže takéto formy umožňovali ich masovú produkciu.

V Brigetiu sa síce nález olovenej votívnej sošky Merkúra dosiaľ nezaznamenal, ale už obidve zmienené odlievacie formy, ako aj najpočetnejšie zastúpenie tohto božstva medzi doteraz registrovanými bronzovými figurálnymi plastikami z tohto priestoru (spomedzi zhromaždených 106 bronzových plastiek 27 rôznych božstiev až 16 exemplárov zobrazuje Merkúra – Bartus 2015, 15–17, 50–62, tab. 22–32) svedčí o významnom postavení jeho kultu v religióznych predstavách a praktikách tamojšieho obyvateľstva. Je teda veľmi pravdepodobné, že aj soška z Hurbanova, ktoré leží len v nevelkej vzdialenosti v predpolí Brigetia, bola zhotovená v niektorej z dielni na jeho území. Tento exemplár sa však vypracovaním niektorých zachovaných detailov, napríklad muskulatúry, ale najmä celkovým stvárnením postavy v klasickom, tzv. praxitelovskom postoji výrazne odlišuje od značne štylizovaného, schematickeho a umelecky i proporčne menej zvládnutého zobrazenia Merkúra, aké sa vyskytlo na oboch uvedených formách z Brigetia. V oveľa väčšej miere sa približuje k niektorým precíznejšie vypracovaným a jemnejšie modelovaným bronzovým figurálnym plastikám v helenistickom štýle (typ II podľa Kaufmann-Heinimann 1977, 29, 31–32, tab. 13: 22), aké sa vyskytli i v Brigetiu (Bartus 2015, 50–52, tab. 22–23), ale v kvalitnejšom prevedení pochádzajú napr. z Carnunta (?) alebo jeho okolia (Fleischer 1967, 58–59, 60–61, tab. 32: 53; 33: 56). Práve takáto plastika mohla slúžiť i ako predloha pri tvorbe modelu pre odlievaciu formu exempláru nájdeného v Hurbanove. Odlišuje sa od nich len tým, že plášť nemá prehodený cez ľavé plece, ale ovinutý na predlaktí ľavej ruky.

Stvárnenie Merkúra na doposiaľ známych, v dostupnej literatúre zverejnených olovených votívnych plastikách nedosahuje obvykle takú úroveň a kvalitu. Tak ako na odlievacích formách z Brigetia je na nich zväčša zobrazený v schematicky štylizovanej, niekedy až neumelo pretvorenej podobe, ako napr. na nálezoch z Carnunta (Holzner/Kremer 2012, 43, tab. 18: 23), z Walpersbachu (Lang 2013, 306, 308, tab. 1: 7; 2: 9, 14), z Drobety (Benea 2008, 243, obr. 5c), z Heddernheimu (Wagner 1991, 269–270, obr. 2), ale aj z Wallsendu v Británii, kde bola soška umiestnená v skrinkovej aedicule (Chew 1991, 82, tab. 1: 13). Podobne realistické stvárnenie, ale s robustnejšie modelovaným telom a atletickou muskulatúrou sa vyskytuje len na niektorých olovených plastikách Merkúra Heliopolitana, pochádzajúcich z oblasti Baalbeku v Libanone, na ktorých je zobrazený s tvárou z profilu, s plášťom preveseným na ľavom predlaktí a mešcom v pravej ruke. Predstavujú najbližšie paralely k exempláru z Hurbanova (Badre 1999, 193, obr. 10: 82.16, 82.43; Hitzl et al. 2015, 214, tab. 3: c; Chew 1991, 85, tab. 4: 97)⁵.

Bronzové rímske figurálne plastiky sa našli na viacerých miestach aj mimo územia Rímskej ríše. Ich náleziská sa koncentrujú predovšetkým v severozápadných častiach tzv. Slobodnej Germánie, najmä v dnešnom holandskom Frieslande, v nemeckom Vestfálsku a Dolnom Sasku, v ostatných oblastiach sa vyskytli sporadicky (Eggers 1951, 182, Beilage 110, Karte 63; La Baume 1971, 143–153; Stupperich 1980, 20–22, Karte 5). Najčastejšie sú medzi nimi zastúpené sošky mužských božstiev ako Mars, Jupiter, ale najmä Merkúr, ktoré sa sem mohli dostať v rôznych obdobiach rozličným spôsobom. R. Stupperich predpokladá, že okrem niektorých oblastí, kde ich výskyt súvisí priamo s pobytom rímskych

⁵ Analýza povrchu olovenej figúrky Jupitera z Baalbeku priniesla mimoriadne pozoruhodný poznatok, že pôvodne bol polychrómne pomaľovaný pravdepodobne olejovými farbami Hitzl et al. 2015, 199–203.

vojsk ešte v augustovskom a včasom cisárskom období (Stupperich 1991, 179–181), do germánskeho prostredia sa mohli dostať hlavne obchodom, a to či už bezprostredným kontaktom v prihraničnej zóne, priamym prístupom Germánov na rímske trhoviská alebo sprostredkované cez rímskych kupcov. Uvažuje však aj o možnosti, že ich sem mohli priniesť aj germánski vojaci pri návrate zo služby v rímskej armáde. Svedčilo by o tom rozšírenie a tematické zloženie figurálnych plastiek. I tam mohli byť naďalej ponímané a uctievané ako obrazy rímskych bohov, alebo snáď už boli stotožnené s germánskymi božstvami. Podľa neho by mohli poukazovať na istý stupeň romanizácie, ako aj na oblasti pôvodu vracajúcich sa germánskych žoldnierov (Stupperich 1995, 64–67, 72, obr. 11a–c). Do vzdialenejších oblastí napr. v Dánsku či v Poľsku sa mohli dostať dialkovo obchodom alebo výmenou medzi Germánmi (Majewski 1949, 68–70; Wielowiejski 1970, 49–50).

Podľa Tacita Germáni z bohov najväčšmi uctievali Merkúra, ktorému v isté dni prinášali dokonca ľudské obete (Tacitus, *Germania* 9). Išlo však o „*interpretatio romana*“, keď Tacitus, ako bolo u Rimanov zvykom, stotožnil najvyššieho germánskeho boha, zrejme Odina – Wodana, s Merkúrom (Steuding 1897, 2830). Tacitus na rovnakom mieste zaznamenal, že predstavám Germánov nezodpovedá, aby božstvá zobrazovali v ľudskej podobe. Časom sa však zrejme vplyv rímskej civilizácie na Germánov, najmä v blízkych kontaktných zónach, kde vo výraznejšej miere dochádzalo k ich akulturácii a romanizácii, mohol prejavovať aj v duchovnej sfére. Práve figurálne plastiky rímskych božstiev, ktoré sa do germánskeho prostredia mohli dostať rôznym spôsobom (ako vzácny obchodný tovar, kultový predmet alebo talizman v majetku jednotlivcov) možno považovať za dôležité svedectvo takéhoto vplyvu (Gehring 1995, 129; Stupperich 1995, 67).

K takýmto bezprostredným kontaktným zónam patrila aj oblasť juhozápadného Slovenska, kde sa taktiež vyskytli bronzové sošky rímskych božstiev, ale aj viaceré apliky v ich figurálnej podobe (Iván/Ólvecky 2014, 216, obr. 9: 6; Kolník 1981, 85, obr. 46–47, 50, 52; 1984, 27–31, 227–229, obr. 38, 49, 60, 63; Kvetánová 2008; Varsík 1995; Varsík/Prohászka 2009, 191, obr. 2a–b). K výnimočným nálezom, ktorý jedinečným spôsobom svedčí o rímskom vplyve prenikajúcim zjavne aj do náboženských predstáv tunajšieho obyvateľstva, patrí bronzová figurálna plastika Merkúra, ktorá sa našla vložená do vrchnej časti urny germánskeho žiarového hrobu 7 v Ivanke pri Dunaji (Kraskovská 1965, 164, 172–173, 175, obr. 3: 1–3, tab. 2: 1–5). Merkúr je na nej stvárnený v klasickej, tzv. polykleitovskej štýle s okridleným klobúkom na hlave a trojcípym mešcom v pravej ruke. Cez ľavé rameno má prehodený ťažký, dlhý plášť, v ľavej, odlomenej ruke pravdepodobne držal palicu s hadmi, chodidlá sú odlomené (typ III podľa Kaufmann-Heinimann 1977, 29, 34–35, tab. 17–19; 20: 9; Kolník 1984, 227, obr. 38, 49). Už L. Kraskovská predpokladala, že mala kultový význam a považovala ju za prejav prenikania rímskych tradícií aj do duchovnej kultúry barbarov. Samotnú sošku podľa analógií dotovala do 2. storočia po Kr., ale podľa ostatných nálezov, najmä jednodielnych spôn s hrotitou nôžkou, k jej uloženiu do hrobu došlo podstatne neskôr, snáď v druhej polovici, resp. koncom 3., prípadne až začiatkom 4. storočia po Kr.

Olovená votívna soška Merkúra z Hurbanova je zberový nález z priestoru germánskeho sídliska, takže nie je známy jej bližší kontext. To značne komplikuje zodpovedanie otázok kedy a akým spôsobom sa sem dostala a akú tu mala funkciu. Väčšina olovených votívnych predmetov v Panónii sa datuje do 2.–3. storočia (Zsidi 2000, 322, Beilage 1). Sošku z Hurbanova by snáď bolo možné rámcovo zaradiť do 3. storočia, a zrejme v tom čase, podobne ako mnohé ďalšie rímsko-provinciálne predmety, sa sem i dostala. S veľkou pravdepodobnosťou bola zhotovená v Brigetiu. Do neďalekého germánskeho prostredia sa mohla dostať priamo kúpou v niektorej z tamojších dielní, trhov či chrámov. Nemožno vylúčiť, že si ju odtiaľ ako kultový predmet priniesol i nejaký vojenský veterán alebo i inak dlhšie slúžiaci Germán. Mohla sa sem však dostať aj sprostredkované obchodom či výmenou s vojakmi posádky rímskeho kastela v Iži (pochádzajú odtiaľ fragmenty dvoch olovených votívnych plastiek – Kuzmová 1999, 301, tab. 1: 14–15) alebo s kupcami, ktorí sem zrejme prinášali svoj tovar. Medzi zberovými nálezmi z tohto sídliska sa vyskytli viaceré predmety z olova. Sú to rôzne kotúčky a kužele i s otvormi (azda záväžia a prasleny), ploché pásy a zvitky, väčšinou však amorfné kusy, ktoré svedčia o ich pretavovaní a sekundárnom využívaní. Našli sa tu ale aj rímske olovené plomby a značky na označovanie alebo zapečatenie tovaru (Kolníková 2002, 295–298, obr. 1: 2–4). Zachovanie votívnej plastiky v jej podobe nenaznačuje, žeby mala slúžiť ako olovo na sekundárne využitie. Poukazuje skôr na to, že i v germánskom prostredí mala religiózny či kultový význam. Pokiaľ je mi známe, tak je to dosiaľ prvý nález dochovanej olovenej plastiky rímskeho božstva, ktorá sa našla mimo rímskeho územia. Nie je však jediným rímskym oloveným votívnym predmetom z tohto prostredia.

K spomínaným atribútom Merkúra patrili i zvieratá, najmä cap, baran a kohút, prípadne korytnačka, s ktorými býva niekedy zobrazený aj na figurálnych bronzoch, ich figúrky sa však našli i samostatne (Bartus 2015, 54, tab. 24; Fleischer 1967, 186–187, 189–190, tab. 128: 264–266; 129: 271–274; Kaufmann-Heilimann 1977, 36–37, 88–89, 93–94, 105, tab. 21–25; 94: 93–97; 97: 108–110, 98: 113, 103: 155, 104: 155; Menzel 1966, 13–15, 46, 47, tab. 12–15; 45: 97; 46: 99, 101–102). Zvieratá s božstvami sa vyskytujú i na olovených votívnych plastikách, ale aj ako jednotlivé olovené figúrky, napr. kohúta, ktorý patrila práve k atribútom Merkúra, alebo holuba (Holzner/Kremer 2012, 40–41, 43–44, tab. 15: 1; 17: 16, 18, 20; 18: 25–29). Neúplný fragment takejto figúrky kohúta pochádza najnovšie aj zo zberov v Stupave-Máste (Elschek/Groh/Kolníková 2015, 103, obr. 16: 7). Iný fragment dutého oloveného predmetu s plastickou výzdobou, ktorá pripomína stvárnenie dlhej srsti na bronzových figúrkach capov (Kaufmann-Heilimann 1977, 88–89, tab. 94: 93–97), a mohol by teda pochádzať z takejto rímskej olovenej votívnej figúrky, sa našiel v priestore dočasného rímskeho tábora a germánskeho sídliska v Závode (Elschek/Rajtár 2008, 54, obr. 33: 4).

Olovenú votívnu plastiku z Hurbanova tak možno považovať, rovnako ako bronzovú sošku Merkúra z Ivanke pri Dunaji, ale i niektoré ďalšie nálezy bronzových či olovených votívnych predmetov, za doklad prenikania rímskeho vplyvu do duchovnej sféry a religióznych predstáv germánskeho obyvateľstva, a zrejme aj významu kultu Merkúra, ktorý mohol v tomto prostredí nadobudnúť.

LITERATÚRA

- Alexandrescu 2011* – C.-G. Alexandrescu: Kommunizieren mit den Göttern. In: F. Humer/G. Kremer (Hrsg.), *Götterbilder – Menschenbilder. Religion und Kulte in Carnuntum*. Wien 2011, 62–72.
- Badre 1999* – L. Badre: Figurines en plomb de 'Ain el-Djoudj (les). *Syria* 76, 1999, 181–196.
- Bartus 2014* – D. Bartus: A new Roman terracotta mould for lead Mercurius figurines from Brigetio. In: ANODOS 11/2011, Trnava 2014, 29–36.
- Bartus 2015* – D. Bartus: Bronzistenek. Római kori figurális bronzplasztika Brigetióban. *Acta Archaeologica Brigetionensia* Ser. I., Vol. 8. Komárom 2015.
- Benea 2008* – D. Benea: Unele aspecte privind prelucrarea plumbului în provincia Dacia. Atelierele. In: D. Benea (ed.), *Dacia în sistemul socio-economic roman*. Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Temesiensis 9, Timișoara 2008, 229–255.
- Bónis 1986* – E. B. Bónis: Das Militärhandwerk der Legio I Adiutrix in Brigetio. In: C. Unz (ed.), *Studien zu der Militärgrenzen Roms III*. 13. Internationaler Limeskongress, Aalen 1983. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 20, Stuttgart 1986, 301–307.
- Bukovič 2015* – J. Bukovič: Rímskoprovinciálne nálezy z germánskeho prostredia v predpolí rímskeho kastela v Iži. Nепublikovaný rukopis diplomovej práce. Nitra 2015.
- Buócz 1991* – T. Buócz: A Járdányi Paulovics István helyreállítási és feltárási munkái (I-III.sz.). *Savaria* 20/1, 1991, 13–25.
- Buócz 1998* – T. Buócz: Mercurius sanctuary. In: J. Fitz (Hrsg.), *Religions and Cults in Pannonia*. Székesfehérvár 1998, 67–71.
- Buócz et al. 1992* – T. Buócz/T. Szentléleky/E. P. Hajmási/A. Vladár: Der István Járdányi Paulovics-Ruinengarten in Savaria (Szobathely). In: *Carnuntum Jahrb.* 1992, 9–47.
- Donevski 1975* – P. Donevski: Olovni reliefi na Artemida ot Silistra. In: *Izvestija na narodnija muzej – Varna* 11 (26), 1975, 146–148.
- Eggers 1951* – H. J. Eggers: Der römische Import im freien Germanien. *Atlas der Urgeschichte* 1. Hamburg 1951.
- Elefterescu 1995* – D. Elefterescu: Statuete votive din plumb de la Durostorum. In: *Pontica* 37–38, 2004–2005, 221–238.
- Elschek/Groh/Kolníková 2015* – K. Elschek/S. Groh/E. Kolníková: Eine neue germanische Siedlung und römisch-germanische ländliche Niederlassung von Stupava-Mást (Westslowakei). *Vorbericht. Slov. Arch.* 63, 2015, 63–114.
- Elschek/Rajtár 2008* – K. Elschek/J. Rajtár: Rímsky poľný tábor a polykultúrne sídlisko v Závode. *AVANS v roku 2006*, Nitra 2008, 54–57.
- Fitz 1957* – J. Fitz: Bleigegegenstände. In: *Intercisa II (Dunapentele)*. *Geschichte der Stadt in der Römerzeit*. Budapest 1957, 383–397.
- Fleischer 1967* – R. Fleischer: Die römischen Bronzen aus Österreich. Mainz 1967.
- Gehring 1995* – U. Gehring: Römischen Bronzestatuetten. In: R. Busch (Hrsg.), *Rom an der Niederelbe*. *Veröffentlichungen des Hamburger Museums für Archäologie und die Geschichte Harburgs (Helms-Museum)* 74, Neumünster 1995, 125–129.
- Hanzelyová/Kuzma/Rajtár 1995* – E. Hanzelyová/I. Kuzma/J. Rajtár: Letecká prospekcia na juhozápadnom Slovensku. *AVANS v roku 1993*, Nitra 1995, 54–58.
- Hečková 1982* – J. Hečková: Podiel výrobných centier rímskych provincií na spoločensko-ekonomickom vývoji naddunajského barbarika vo svetle rímskych importov. *Slov. Arch.* 30, 1982, 5–77.
- Hitzl et al.* – K. Hitzl/P. Kurzmann/H. Niehr/L. Petersen: Ein Bleifigürchen des Jupiter Heliopolitanus. *Zeitschrift für Orient-Archäologie* 8, 2015, 188–235.
- Holzner/Kremer 2012* – M. Holzner/G. Kremer: Do ut des – Bleivotive aus Carnuntum. In: *Carnuntum Jahrb.* 2012, 31–69.
- Hrnčiarik 2013* – E. Hrnčiarik: Römische Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturerezeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, Bd. 222, Teil 1–2. Bonn 2013.
- Hunka 2015* – J. Hunka: Výnimočný nález pútnického odznaku z Kamenína pri Štúrove. In: *Slov. Num.* 20, Nitra 2015, 182–186.
- Chew 1991* – H. Chew: Deux Vénus en plomb d'époque romaine. *Antiquités Nationales* 22/23, 1991, 82–94.
- Iván/Ölvecky 2014* – R. Iván/R. Ölvecky: Germán települések a közep Duna menti római határvidéken. In: P. Balázs (ed.), *FIRKÁK III (Fiatl Római Koros Kutatók III. konferenciakötete)*, Szobathely 2014, 205–220.
- Kaufmann-Heinimann 1977* – A. Kaufmann-Heinimann: Die römischen Bronzen der Schweiz. I. Augst. Mainz 1977.
- Kaufmann-Heinimann 1998* – A. Kaufmann-Heinimann: Götter und Lararien aus Augusta Raurica. Herstellung, Fundzusammenhänge und sakrale Funktion figürlicher Bronzen in einer römischen Stadt. *Forschungen in Augst* 26. Augst 1998.
- Kiss/Nyerges 2014* – P. Kiss/A. Nyerges: Ólom votívo a szobathelyi Petőfi Sándor utcai gázvezeték árkából. In: P. Balázs (ed.), *FIRKÁK III (Fiatl Római Koros Kutatók III. konferenciakötete)*, Szobathely 2014, 181–188.
- Kolník 1981* – T. Kolník: Staroveká plastika. Bratislava 1981.
- Kolník 1984* – T. Kolník: Rímske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava 1984.
- Kolníková 1972* – E. Kolníková: K interpretácii nálezov rímskych mincí na Slovensku. *Slov. Num.* 2, 1972, 7–108.
- Kolníková 2002* – E. Kolníková: Eine römische Bleiplombe aus Hurbanovo – der erste Fund in der Slowakei. In: K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.), *Zwischen Rom und dem Barbaricum*. *Festschrift für Titus Kolník zum 70.*

- Geburtstag. Nitra 2002, 295–303.
- Kraskovská 1965* – L. Kraskovská: Popolnicové pohrebisko v Ivanke pri Dunaji. *Slov. Arch.* 13, 1965, 163–182.
- Krekovič 1987* – E. Krekovič: Rímske importy na Slovensku. *Pam. Arch.* 78, 1987, 231–282.
- Kuzmová 1997* – K. Kuzmová: Terra Sigillata im Vorfeld der nordpannonischen Limes. Nitra 1997.
- Kuzmová 1999* – K. Kuzmová: Bleigegegenstände aus Iža-Leányvár - dem Brückenkopf des Legionslagers Brigetio. In: A. Vaday (ed.), *Pannonia and beyond. Studies in Honour of László Barkóczy*. Antaeus 24. Budapest 1999, 296-305, 710-712.
- Kuzmová/Roth 1988* – K. Kuzmová/P. Roth: Terra sigillata v barbariku. Nálezy z germánských sídlisk a pohrebisk na území Slovenska. Nitra 1988.
- Kvetánová 2008* – I. Kvetánová: Rímska plastika z Bukovej. *Zbor. SNM 102, Arch.* 18, 2008, 111–124.
- La Baume 1971* – P. La Baume: Besonders wertvolle römische Funde in Niedersachsen, Bremen und Hamburg. *Die Kunde N. F.* 22, 1971, 129–188.
- Lang 2013* – R. Lang: Katalog der metallenen Votivgaben und Kleinfunde des Opferplatzes. In: Lang et al.: *Ein Opferplatz der römischen Kaiserzeit aus dem südlichen Niederösterreich*. *Römisches Österreich* 36, 2013, 303–317.
- Majewski 1949* – K. Majewski: Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich. Wrocław 1949.
- Mehofer/Lang 2013* – M. Mehofer/R. Lang: Metallurgische Untersuchungen an ausgewählten Blei- und Zinnvotivgaben. In: Lang et al.: *Ein Opferplatz der römischen Kaiserzeit aus dem südlichen Niederösterreich*. *Römisches Österreich* 36, 2013, 317–319.
- Menzel 1966* – H. Menzel: Die römischen Bronzen aus Deutschland. II. Trier. Mainz 1966.
- Pop-Lazić 2012* – S. Pop-Lazić: Some observations on lead figurines of the goddess Venus in the area between Sirmium and Viminacium. *Starinar* 62, 2012, 151–164.
- Rajtár 2002* – J. Rajtár: Zur Verbreitung der Fibeln Almgren 43 im Mitteldonaugebiet. In: K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.), *Zwischen Rom und dem Barbaricum*. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra 2002, 355–364.
- Rajtár 2004* – J. Rajtár: Záchraný výskum v Hurbanove. *AVANS v roku 2003*, Nitra 2004, 145–150.
- Rajtár 2008* – J. Rajtár: Die Waagtrasse in der Slowakei: eine Vormarschrouten der Römer während der Markomannenkriege? In: *Rom auf dem Weg nach Germanien: Geostrategie, Vormarschtrassen und Logistik*. Internationales Kolloquium in Delbrück-Anreppen vom 4. bis 6. November 2004. *Bodenaltertümer Westfalens* 45, Mainz 2008, 169–185.
- Ratimorská/Žundálek 1992* – P. Ratimorská/I. Žundálek: Prieskum v okrese Komárno. *AVANS v roku 1991*, Nitra 1992, 99–101.
- Sosztarits 1998* – O. Sosztarits: Lead votive finds – Matrica. In: J. Fitz (Hrsg.), *Religions and Cults in Pannonia*. Székesfehérvár 1998, 114.
- Spencer 2010* – B. Spencer: *Pilgrim Souvenirs and Secular Badges*. London 2010.
- Steuding 1897* – H. Steuding: Mercurius. In: W. H. Roscher (Hrsg.), *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Band 2, 2. Leipzig 1897, 2802–2831.
- Stupperich 1980* – R. Stupperich: Römische Funde in Westfalen und Nordwest-Niedersachsen. *Boreas, Münsterische Beiträge zur Archäologie*, Beiheft 1. Münster 1980.
- Stupperich 1991* – R. Stupperich: Frühkaiserzeitliche Bronzen im nordwestlichen Germanien. In: B. Trier (Hrsg.), *Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus*, Kolloquium Bergkamen 1989, Vorträge. *Bodenaltertümer Westfalens* 26, Münster 1991, 167-184.
- Stupperich 1995* – R. Stupperich: Bemerkungen zum römischen Import im Freien Germanien. In: G. Franzius (Hrsg.), *Aspekte römisch-germanischer Beziehungen in der frühen Kaiserzeit*. Vortragsreihe zur Sonderausstellung "Kalkriese - Römer im Osnabrücker Land" 1993 in Osnabrück. *Quellen und Schriften zur Kulturgeschichte des Wiehengebirgsraumes B 1*. Bramsche 1995, 45-98.
- Thomas 1952* – E. Thomas: Ólom fogadalmi emlékek Pannoniában (Pogánytelki ólomöntő műhely). *Arch. Ért.* 79, 1952, 32–38.
- Varsik 1995* – V. Varsik: Die römischen Bronzen aus der Slowakei. In: *Ancient Bronzes. Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes*. *Nederlandse Archeologische Rapporten* 18. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Amersfoort - Nijmegen 1995, 351-354.
- Varsik/Prohászka 2009* – V. Varsik/P. Prohászka: Nové poznatky o osídlení Velkého Žitného ostrova v dobe rímskej. In: M. Karwowski/E. Droberjar (eds.), *Archeologia Barbarzyńców 2008: powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim*. *Materiały z IV Protohistorycznej Konferencji Sanok*, 13-17 października 2008. Rzeszów 2009, 187–210.
- Wagner 1991* – P. Wagner: Eine Bleistauette der Göttin Minerva aus dem Kastell Langenhain. In: V. Rupp (ed.), *Archäologie der Wetterau. Aspekte der Forschung*. Friedberg 1991, 265–270.
- Wielowiejski 1970* – J. Wielowiejski: Kontakty Noricum i Pannonii z ludami północnymi. Wrocław – Warszawa – Kraków 1970.
- Zsidi 2000* – P. Zsidi: Bleivotive aus Aquincum. *Kölner Jahrb. Vor- u. Frühgesch.* 33, 2000, 313–328.

EINE VOTIVE BLEISTATUETTE DES MERKUR AUS HURBANOVO

JÁN RAJTÁR

Am Südrand der heutigen Stadt Hurbanovo (Bez. Komárno) erstreckte sich entlang eines bereits regulierten Baches eine ehemals ausgedehnte germanische Siedlung. Sie lag auf einer alten Verbindungsrouten nur etwa 14 km nördlich vom römischen Kastell in Iža und von den römischen Grenzen an der Donau entfernt (*Rajtár 2008*, 177–178, Abb. 3: 5; 7). Sie wurde durch Oberflächenfunde, Luftbilder und eine Rettungsgrabung bekannt (*Hanzelyová/Kuzma/Rajtár 1995*, 55; *Rajtár 2004*; *Ratimorská/Žundálek 1992*, 99–100). Von dieser Fundstelle stammen vor allem aus den wiederholten systematischen Geländebegehungen sehr zahlreiche Sammelfunde, die auf eine kontinuierliche Besiedlung etwa vom Ende des 1. bis Anfang des 5. Jahrhunderts n. Chr. hinweisen (*Bukovič 2015*; *Kolníková 2002*; *Kuzmová 1997*, 122; *Rajtár 2008*, 177, Abb. 6).

Zu den spektakulären Funden aus diesen Surveys gehört eine gegossene flache beidseitig geformte Bleistatue von Merkur (Abb. 1). Er ist als nackter Jüngling mit schlankem Körper, rechtem Standbein und leicht zurückgesetztem linkem Bein dargestellt. Der untere Teil mit Füßen fehlt. Im linken gesenkten, mit einem Mantel (*chlamys*) umwickelten Arm hält er den Heroldsstab (*caduceus*), der rechte Arm ist abgebrochen. Ein Kopfflügel im Lockenhaar ist noch erhalten geblieben, der zweite fehlt. Die Gesichtspartie ist beschädigt, die Muskulatur ist zwar nur flach, jedoch deutlich modelliert, die gesamte Oberfläche ist ziemlich stark korrodiert.

Merkur war der Gott des Glücks und des Gewinnes, er war Förderer des Handels und Schützer der Herden, Wege und aller Reisenden. Sein Kult war im gesamten Imperium weit verbreitet, besonders oft war er in den gallischen und nördlichen Provinzen verehrt. Ihm wurden in Heiligtümern, Lararien und an anderen heiligen Orten verschiedene Weihgaben und Geschenke dargebracht, geopfert und deponiert. Die Form der Votivgaben an die Götter war sehr unterschiedlich. Neben den Altären, Reliefplatten und vielen anderen Gegenständen aus Stein, Metall oder Keramik, waren es häufig auch kleine Statuetten. Sie wurden im 2. und 3. Jahrhundert in Serien massenhaft in den Werkstätten, vielleicht sogar in der Nähe der Heiligtümer, hergestellt (*Alexandrescu 2011*, 63–64). Neben den bronzenen Götterfiguren (*Kaufmann-Heinimann 1998*, 182–198) zu den weniger kostspieligen und günstigen Weihgaben gehörten kleine Votive aus Blei oder Zinn (*Mehofer/Lang 2013*). Sie wurden aus geschmolzenem Metall in einer Form aus Stein, Ton, Holz, Metall oder anderem Material gegossen. Die einseitig modellierten Votive wurden in offener Gussform gegossen, dabei ist eine Seite glatt geblieben. Die vollplastischen oder nur flachen, aber zweidimensional geformten figürlichen Objekte wurden in zweiseitigen Formen hergestellt. Dabei mussten zwei Formhälften genau aneinander gepasst und befestigt werden, jedoch an den Stoßfugen sind Gussnähte entstanden, die man durch Nachbearbeitung entfernen konnte. Aus dem norisch-pannonischen Raum sind mehrere Hinweise bekannt, die darauf hindeuten, dass sie nicht nur in der Nähe von Tempeln und Heiligtümern sondern auch in den Bereichen von Militärlagern und Zivilsiedlungen produziert wurden. Zwischen den pannonischen Funden überwiegen aediculaförmige, spiegelförmige und scheibenförmige Votive, die plastische Darstellungen von einzelnen Gottheiten (Diana, Venus, Isis-Fortuna, Minerva, Jupiter, Merkur, aber auch von Tieren und Vögeln als ihren Attributen) sind wenig vertreten, und ähnlich ist das auch in anderen Bereichen des Römischen Reiches (*Benea 2008*, 237–245, Abb. 3–5; *Buócz 1991*, 22, Abb. 14; 1998, 69–70; *Buócz et al. 1992*, Abb. 21–29; *Donevski 1975*; *Elefterescu 1995*; *Fitz 1957*, 385, 396, Taf. 76: 8; *Holzner/Kremer 2012*; *Kiss/Nyerges 2014*; *Sosztarits 1998*; *Thomas 1952*; *Zsidi 2000*; zur Verbreitung der figürlichen Bleivotiven *Pop-Lazić 2012*, 151, Karte I).

Einzige bisher bekannte Gussformen für die figürlichen Bleivotive mit der Darstellung von Merkur stammen aus Brigetio. Eine aus Marmor gemeißelte Form ohne bekannte Fundumstände diente zum Ausgießen der Figuren von Merkur und Abundantia/Fortuna (*Bónis 1986*, 304, Abb. 1: 5). Die zweite aus gebranntem Ton gefertigte frontale Schalenform wurde erst im Jahre 2012 bei der Grabung in der Zivilstadt im Bereich einer metallurgischen Werkstatt gefunden (*Bartus 2014*). Die Bleifigur aus Hurbanovo unterscheidet sich deutlich von beiden diesen Gussformen. Es ist jedoch sehr wahrscheinlich, dass sie ebenfalls in einer auf dem Gebiet von Brigetio produzierten Werkstatt hergestellt wurde. Das von D. Bartus durchgeführte Experiment hat nachgewiesen, dass in solchen Gussformen sich mit geringem Aufwand täglich auch Dutzende von Bleifiguren anfertigen ließen.

In Brigetio hat man bis jetzt zwar keine Bleifigur von Merkur aufgefunden, jedoch die Zahl von dort stammenden Bronzestatuetten verweist auf die Bedeutung seines Kultes (*Bartus 2015*, 15–17, 50–62, Taf. 22–32). Auf den bekannten Bleifiguren wie etwa aus Carnuntum (*Holzner/Kremer 2012*, 43, Taf. 18: 23), Drobeta (*Benea 2008*, 243, Abb. 5c), Hedderheim (*Wagner 1991*, 269–270, Abb. 2), Wallsend (*Chew 1991*, 82, Taf. 1: 13) und Walpersbach (*Lang 2013*, 306, 308, Taf. 1: 7; 2: 9, 14) ist Merkur meistens ähnlich wie auf den Gussformen aus Brigetio ziemlich schematisch und stilisiert dargestellt. Ähnlich wie das Stück aus Hurbanovo, jedoch mit etwas robustem Körper und athletischer Muskulatur sind nur einige Exemplare aus dem Bereich von Heliopolis-Baalbek in Libanon gestaltet, die zu ihm auch ganz nahe Parallelen darstellen (*Badre 1999*, 193, Abb. 10: 82.16, 82.43; *Hitzl et al. 2015*, 214, Taf. 3: c; *Chew 1991*, 85, Taf. 4: 97). Sie erinnern mehr an die Gestaltung von Merkur auf einigen Bronzestatuetten in klassischem, sog. polykletischem Stil (*Bartus 2015*, 50–52, Taf. 22–23; *Fleischer 1967*, 58–59, 60–61, Taf. 32: 53; 33: 56; *Kaufmann-Heinimann 1977*, 29, 31–32, Taf. 13: 22).

Bronzestatuetten sind auch an mehreren Fundstellen außerhalb des Römischen Reiches vorgekommen. Eine deutliche Konzentration ist dabei in nordwestlichen Teilen des Freien Germaniens in Friesland, Westfalen und Niedersachsen zu beobachten, in anderen Gebieten sind nur sporadisch vertreten (*Eggers 1951*, 182, Beilage 110,

Karte 63; *La Baume* 1971, 143–153; *Majewski* 1949, 68–70; *Stupperich* 1980, 20–22, Karte 5; *Wielowiejski* 1970, 49–50). Zwischen ihnen sind am häufigsten die Statuetten von männlichen Göttern wie Mars, Jupiter und vor allem Merkur. Nach R. Stupperich konnten sie dort durch den grenznahen oder Fernhandel gelangen, bzw. von germanischen Söldner mitgebracht worden. Sie wurden vermutlich auch von den Germanen weiterhin als Götterbilder aufgefasst und verehrt (*Stupperich* 1991, 179–181; 1995, 64–67, 72, obr. 11a–c). Nach Tacitus (*Germania* 9) verehrten die Germanen am meisten den Merkur. Nach „*interpretatio romana*“ hat er ihm wahrscheinlich mit dem Hauptgott Wodan/Odin identifiziert (*Steuding* 1897, 2830). Die römischen Bronzestatuetten und ähnliche Votivobjekte in diesem Milieu können deshalb auch als Zeugnisse der römischen Einflussnahme auf die germanischen religiösen Vorstellungen interpretiert werden (*Gehring* 1995, 129; *Stupperich* 1995, 67).

Die römischen Bronzestatuetten und verschiedenen Figuralappliken kommen mehrmals auch auf dem Gebiet der Südwestslowakei vor (*Iván/Ölvecky* 2014, 216, Abb. 9: 6; *Kolník* 1981, 85, Abb. 46–47, 50, 52; 1984, 27–31, 227–229, Abb. 38, 49, 60, 63; *Kvetánová* 2008; *Varsik* 1995; *Varsik/Prohászka* 2009, 191, Abb. 2a-b). Zu den einzigartigen von diesen Objekten gehört die Bronzestatuetten von Merkur, die in einem germanischen Brandgrab aus dem 3. Jahrhundert in Ivanka pri Dunaji gefunden wurde (*Kraskovská* 1965, 164, 172–173, 175, Abb. 3: 1–3, Taf. 2: 1–5; *Kolník* 1984, 227, Abb. 38, 49). Sie bezeugt ziemlich deutlich, dass der römische Einfluss bereits auch die religiöse Sphäre der dortigen germanischen Bevölkerung geprägt hat.

Das Bleifigürchen des Merkur aus Hurbanovo ist ein Sammelfund aus dem Bereich der germanischen Siedlung ohne näher bekannten Fundkontext. Die Mehrheit von pannonischen Bleivotiven ist in das 2. – 3. Jahrhundert n. Chr. datiert (*Zsidi* 2000, 322, Beilage 1) und der Fund aus Hurbanovo kann man wohl in das 3. Jahrhundert n. Chr. eingliedern. Das Stück wurde sehr wahrscheinlich in Brigetio hergestellt und ist etwa in dieser Zeit auch hierher geraten. Ob es wurde von einem Germanen direkt dort gekauft oder vielleicht konnte er ihn durch den Tausch mit einem von den Soldaten aus dem Kastell in Iža erwerben (von dort stammen ebenfalls zwei Bruchstücke von Bleivotiven – *Kuzmová* 1999, 301, Taf. 1: 14–15), eventuell auch von den Händlern, die hierher vermutlich ihre Ware zum Verkauf hergebracht haben (*Kolníková* 2002, 295–298, Abb. 1: 2–4), darüber lässt sich nur spekulieren. Es ist auch nicht ganz ausgeschlossen, dass ihn als verehrten Kultsymbol oder Talisman ein germanischer Söldner bei der Rückkehr nach Hause mitgebracht hatte. Seine Erhaltung lässt vermuten, dass die Bleistatuetten auch in germanischem Milieu weiterhin als religiöses und kultisches Objekt fungierte. Zu den Attributen von Merkur gehörten auch die Tiere wie Ziegenbock, Widder, Hahn und Kröte, mit denen er an einigen Bronze- ebenso wie Bleistatuetten dargestellt wurde, bzw. sie wurden auch alleine hergestellt und gefunden (*Bartus* 2015, 54, Taf. 24; *Fleischer* 1967, 186–187, 189–190, Taf. 128: 264–266; 129: 271–274; *Holzner/Kremer* 2012, 40–41, 43–44, Taf. 15: 1; 17: 16, 18, 20; 18: 25–29; *Kaufmann-Heilimann* 1977, 36–37, 88–89, 93–94, 105, Taf. 21–25; 94: 93–97; 97: 108–110, 98: 113, 103: 155, 104: 155; *Menzel* 1966, 13–15, 46, 47, Taf. 12–15; 45: 97; 46: 99, 101–102). Ein Hahnfigürchen aus Blei hat man neuerdings bei Survey in Stupava-Mást gefunden (*Elschek/Groh/Kolníková* 2015, 103, Abb. 16: 7) und ein Fragment von hohlen Bleifigürchen, wohl von einem Ziegenbock, stammt ebenfalls aus Závod (*Elschek/Rajtár* 2008, 54, Abb. 33: 4).

Die Bleistatuetten des Merkur aus Hurbanovo ebenso wie seine Bronzestatuetten aus Ivanka pri Dunaji und einige von den weiteren Figuralbronzen und Bleifigürchen kann man für das Zeugnis der Romanisierung und Einflussnahme der religiösen Vorstellungen der benachbarten germanischen Bevölkerung halten.

Übersetzt von Autor

PhDr. Ján Rajtár, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
jan.rajtár@savba.sk

Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum
Bratislava 2016
ISBN 978-80-8060-383-0

